

УДК 343.8

Крупко Яна Михайлівна –

кандидат юридичних наук,

лейтенант внутрішньої служби,

начальник аспірантури

Академії Державної пенітенціарної служби

Yana M. Krupko –

candidate of juridical sciences,

lieutenant of internal service,

head of PhD Program of

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)

Актуальні питання реалізації кримінальної відповідальності в механізмі її застосування

Стаття присвячена удосконаленню деяких питань реалізації кримінальної відповідальності в механізмі її застосування. В статті окреслено місце інституту кримінальної відповідальності, її підстав і умов настання, форм в яких кримінальна відповідальність може мати свій вираз, а також реалізації кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочинність, механізм реалізації, суд, вирок, покарання.

Статья посвящена усовершенствованию некоторых вопросов реализации уголовной ответственности в механизме ее применения. В статье обозначено место института уголовной ответственности, ее условий наступления, форм в которых уголовная ответственность может иметь свое выражение, а также реализации уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовная ответственность, преступность, механизм реализации, суд, приговор, наказание.

Ya.M. Krupko Current Issues Concerning Implementation of Criminal Liability in the Mechanism of its Application

The independence of Ukraine predetermined rapid development of creation of a sovereign, democratic, social, constitutional state. On the way of the development of our state, there were problems that unfortunately exist today, as well. The problem of crime counteracting occupies special place among them.

Appropriate normative regulation of the institute of criminal liability and the availability of a coherent concept of its understanding are certainly important for criminal and legal policy of the state.

Criminal liability is a consequence of committed crime and is a method of criminal and legal influence on the state of the criminality.

The article is dedicated to the improvement of some issues concerning implementation of criminal liability in the mechanism of its application.

The place of the institute of criminal liability, its grounds and conditions of happening, the forms in which criminal liability can express itself, as well as the implementation of criminal liability are outlined in the article.

Keywords: criminal liability, criminality, mechanism of implementation, court, sentence, punishment.

Постановка проблеми. Злочинність являє собою соціальне явище, а тому буде існувати завжди. Для зменшення проявів злочинності, держава використовує як профілактичні так і репресивні методи.

Матеріальні та духовні ресурси, що спрямовані державою на поліпшення життя та добробуту людей, підвищення його інтелектуального потенціалу є передумовою для зменшення зростання злочинності. Поряд з цим держава

продовжує встановлювати та застосовувати кримінально-правові норми для захисту прав та інтересів громадян, суспільних та державних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу питанню про поняття кримінальної відповідальності приділяли, зокрема, такі вчені, як: Денисова Т.А., Курляндський В.І., Загородников Н.И., Лейст О.Э., Байранін Я.М., Баулін Ю.А., Звенигородський О.М. та інші.

Невирішені раніше проблеми. Реалізація кримінальної відповідальності щодо особи, в більшості випадків розуміють як стадію, яка настає після набрання обвинувальним вироком суду законної сили і звернення його до виконання. Коли йде мова про реалізацію кримінальної відповідальності, переважно мають на увазі відбування особою конкретного покарання, визначеного обвинувальним вироком суду. Проте таке розуміння даного поняття є значно звуженим, бо механізм реалізації кримінальної відповідальності охоплює значно ширше коло суспільних відносин, що виникають між особою, яка вчинила злочин та державою.

Неправильне розуміння механізму кримінальної відповідальності, призводить до помилок що трапляються в діяльності не тільки правоохоронних органів, а й в повсякденній діяльності людей. Так, наприклад, при вступі на роботу, особи заповнюють різного роду документи, в яких дуже часто ставиться питання: «Чи притягувалися ви до кримінальної відповідальності?», проте під цим запитанням, насправді роботодавець намагається дізнатися, чи була особа визнана винною у вчиненні злочину і чи застосовувалось до неї кримінальне переслідування. Саме притягнення до кримінальної відповідальності є всього-на-всього одним із етапів механізму реалізації кримінальної відповідальності. Особа може притягуватись до кримінальної відповідальності, але це не означає що в кінцевому результаті вона буде визнана винною у вчиненні злочину.

Метою цього дослідження є визначення теоретико-правових положень щодо характеру прикладних аспектів реалізації кримінальної відповідальності.

Актуальність даної теми також зберігає значення для прокурорських працівників і полягає в тому, що виконуючи функції, які

законодавчо закріплені за органами прокуратури, прокурор з на всіх стадіях механізму реалізації відносно особи кримінальної відповідальності здійснює нагляд за законністю її застосування. Конституційні функції прокуратури, такі як підтримання державного обвинувачення в суді, нагляд за додержанням законів органами які проводять оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування та нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, спрямовані на дотримання законності при реалізації кримінальної відповідальності на всій її стадіях. А тому, правильне розуміння всього механізму реалізації кримінальної відповідальності буде сприяти дотриманню прав і свобод людини і громадянина та утвердження України як соціальної, демократичної і правової держави.

Сукупність зазначених чинників і зумовили вибір обраної нами теми дослідження, оскільки питання реалізації кримінальної відповідальності в механізмі її застосування є актуальним напрямком сучасної правової науки.

Виклад основного матеріалу. Статтею 3 Конституції України визначено: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [3]. Забезпечення надійного та ефективного захисту законних прав та інтересів людини від злочинних посягань є основним обов'язком держави та є пріоритетним завданням Кримінального кодексу України (далі - КК) Виконання цього завдання повинно базуватися на безперебійній роботі механізму реалізації кримінальної відповідальності відносно осіб, які вчинили злочини.

Питання реалізації кримінальної відповідальності в науці кримінального права розглядала велика кількість вчених-дослідників, проте єдиної позиції щодо реалізації кримінальної відповідальності та механізму її здійснення серед науковців не визначено. Однією з причин цього, на наш погляд, є те, що у сучасній теорії права загальне поняття «правореалізація» має дискусійний характер. Однак вчені давно зазначають, що реалізація права є частиною, вищим рівнем його дії.

Призначення права полягає у регулюванні

відносин між людьми. Неможливо розуміти право та користуватися правом у відриві від процесу його реалізації. Процес правотворчості був би безглуздом за умови неможливості втілення норм права у життя. Без реального застосування норми права «вмирають», втрачають своє соціальне призначення.

Застосування кримінальної відповідальності до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину є надзвичайно важким та багатограним процесом, що має особливий механізм здійснення.

Термін «реалізація» походить від латинського *realis* – речовий і в буквальному смислі означає опредметнення, тобто щось стає таким, що можна побачити, відчутти, до чого можна доторкнутися. У сучасному тлумачному словнику української мови поняття «реалізація» (від фр. — *realisation*) — це здійснення накресленого плану, програми, проекту або впровадження у життя завдань, задумів. Якщо перевести зміст поняття «реалізація» у правову площину, то воно означає здійснення, впровадження у життя волі законодавця, тобто тих правових норм, які законодавець визначив як регулятори суспільних відносин [2, с. 59].

Таке поняття як «механізм» визначається як внутрішня будова, система чогось або сукупність станів, процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище. В нашому випадку це «інше явище» проявляється процесом реалізації кримінальної відповідальності.

Виходячи з вищезазначеного у механізмі реалізації кримінальної відповідальності необхідно виокремити певні етапи, за допомогою яких втілюються в життя приписи, що містяться в нормах, що встановлюють кримінальну відповідальність та регулюють застосування заходів такої відповідальності.

Невизначеність відносно реалізації кримінальної відповідальності виходить з того, що не існує серед вчених єдиної думки про поняття кримінальна відповідальність та її видів. Аналіз КК України призводить до висновку про існування потенційної і реальної кримінальної відповідальності. Так, потенційна кримінальна відповідальність — це санкція кримінально-правової норми, а точніше та загроза (обмеження прав і свобод), яка існує в санкції і яка може бути реалізована в майбутньому до конкретної особи,

яка вчинить злочин. Реальною ж кримінальна відповідальність стає для особи з моменту набрання законної сили вироку суду, яким вона визнається винною у вчиненні злочину.

Перетворення потенційної кримінальної відповідальності в реальну — це і є реалізація кримінальної відповідальності. Єдиним суб'єктом хто може перевести потенційну відповідальність в реальну є суд, визнавши в своєму вироку особу винною у вчиненні злочину.

Слід зазначити, що реалізацію кримінальної відповідальності можна розглядати в двох значеннях: широкому та вузькому.

Якщо розглядати дане поняття в широкому сенсі, то необхідно виходити з того, що реалізація — це процес трансформації відповідальності з потенційної в реальну, що охоплює весь механізм, тобто всі етапи з яких вона складається. Ми пропонуємо виокремлювати такі етапи механізму кримінальної відповідальності:

- 1) притягнення до кримінальної відповідальності;
- 2) покладення кримінальної відповідальності;
- 3) виконання судового вироку.

У цьому механізмі вступають в дію (на певних його етапах) кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі правовідносини.

Вдалою з цього приводу є думка Бауліна Ю.В., який зазначає: «виконавчий аспект кримінальної відповідальності має дві сторони: з одного боку, це діяльність спеціальних органів виконавчої влади (суб'єкт діяльності) по виконанню обвинувального вироку суду, тобто діяльність, пов'язана з реальним обмеженням визначених судом прав і свобод засудженої особи. З іншого боку, це перетерпівання цієї особою обмеження її тих прав і свобод (об'єкт діяльності), які індивідуалізовані судом.» [1, с. 88].

Що ж стосується реалізації в широкому сенсі, то тут діє механізм складної дії, який поділений на декілька етапів та задіяно ширше коло суб'єктів реалізації та правовідносин в межах яких здійснюється реалізація.

Складність даного питання полягає ще й в тому, що серед науковців немає єдиної точки зору на види та момент настання кримінальної відповідальності.

Безумовно, вирішення питання про

реалізацію кримінальної відповідальності прямо залежить від погляду авторів на зміст та форми кримінальної відповідальності.

Автори, які вважають кримінальну відповідальність обов'язком винного перетерплювати певний негативний вплив з боку держави, в основному, пов'язують момент початку реалізації кримінальної відповідальності з моментом вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Прихильники підходу до кримінальної відповідальності, як до обов'язку особи не вчиняти злочинів, що покладається на неї кримінальним законом моментом реалізації кримінальної відповідальності будуть вважати взагалі з прийняттям законодавчим органом влади норм закону про кримінальну відповідальність. Прихильники позиції «кримінальна відповідальність – санкція» будуть пов'язувати момент початку реалізації кримінальної відповідальності з моментом початку реального відбування покарання за обвинувальним вироком суду. Ті автори, які вбачають в змісті кримінальної відповідальності засудження особи також будуть пов'язувати момент початку реалізації кримінальної відповідальності з винесенням судом обвинувального вироку та набрання ним законної сили.

Слід констатувати про відсутність єдиної позиції вчених відносно існування таких видів кримінальної відповідальності, як позитивна (перспективна) та негативна (ретроспективна). Ті автори, які вважають, що існує позитивна кримінальна відповідальність будуть стверджувати, що дотримання особою вимог закону можна вважати реалізацією позитивної кримінальної відповідальності, тобто дотримання вимог кримінального закону та не порушення його приписів. Покладення на особу обов'язку перетерпіти передбачені законом негативні міри обмежень її прав і свобод — це негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність. Реалізація негативної кримінальної відповідальності відбувається у рамках кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих відносин.

Запропоновані нами етапи механізму реалізації кримінальної відповідальності можуть існувати лише в розумінні, що кримінальна

відповідальність завжди є ретроспективною — наслідок вчиненого злочинного діяння.

На різних етапах механізму реалізації кримінальної відповідальності будуть в різній мірі проявлятися її елементи, а різні правовідносини будуть виникати на певному етапі і різні суб'єкти будуть вступати в процесі її реалізації.

Перший етап механізму реалізації кримінальної відповідальності — це притягнення до кримінальної відповідальності. Даний етап відбувається в рамках кримінально-процесуальних відносин. Початком реалізації кримінальної відповідальності в рамках кримінально-процесуальних відносин є передбачені законом дії правоохоронних органів щодо суб'єкта злочину.

Щодо початкового моменту реалізації кримінальної відповідальності в літературних джерелах висловлені й інші погляди. Більшість учених відзначають, наприклад, що реалізація кримінальна відповідальність починається з моменту вступу в силу обвинувального вироку суду. Зокрема деякі стверджують, що: «до моменту набрання чинності цим вироком ні про яку реалізацію кримінальної відповідальності не може бути й мови, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Виходячи з зазначеного притягнення особи до кримінальної відповідальності як стадія кримінального провадження не може розглядатися як стадія (етап) реалізації кримінальної відповідальності, тому що під час досудового розслідування слідчий та прокурор провадять діяльність, спрямовану на доказування наявності у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України. Проте, на наш погляд, такий підхід стосується не стільки моменту виникнення кримінальної відповідальності, скільки офіційної її констатації у вироку (офіційного підтвердження обов'язку винної особи піддатися кримінальній відповідальності) і початку її фактичної реалізації, тобто моменту, з якого починається фактичне перетерпіння винною особою заходів, зазначених у законі про кримінальну

відповідальність, або з моменту, коли початі (застосовані) до цього заходи (наприклад, запобіжний захід у виді взяття під варту) були цілком законними. Такий висновок повною мірою узгоджується з положеннями закону про кримінальну відповідальність. Так, у ч. 1 ст. 2 КК зазначено, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. І тому логічними і законними є дії працівників правоохоронних органів щодо початку кримінального провадження, затримання особи, що вчинила злочин, застосування до неї запобіжних заходів і взагалі всієї процедури зібрання доказів для доведення вини особи у вчиненні злочину.

Другий етап механізму реалізації кримінальної відповідальності – покладення кримінальної відповідальності. Даний етап одразу слідує за етапом притягнення до кримінальної відповідальності, і є логічним продовженням її реалізації. Цей етап охоплюється рамками як кримінально-процесуальних та і кримінально-правових відносин.

Доцільно визначити момент початку етапу покладення кримінальної відповідальності, та провести межу між попереднім етапом – притягненням до кримінальної відповідальності. На нашу думку, попередній судовий розгляд – це ще не покладення кримінальної відповідальності, призначення справи до судового розгляду – не покладення кримінальної відповідальності, зачитування прокурором в судовому засіданні обвинувального висновку і взагалі все судове слідство – ще не покладення кримінальної відповідальності. Все вищезазначене – це є продовженням етапу притягнення особи до кримінальної відповідальності. А ось безпосередньо проголошення суддею закінчення судового засідання і видалення в нарадчу кімнату для постановлення вироку – це момент переростання етапу притягнення до кримінальної відповідальності в етап покладення кримінальної відповідальності. В нарадчій кімнаті відбувається інтелектуальна діяльність суду про те чи визнати особу винною у вчиненні злочину чи ні, чи застосовувати до особи покарання, або ж звільнити від покарання чи його відбування, який вид та міру покарання обрати. Саме в даний

момент і відбувається покладення кримінальної відповідальності на особу.

Згідно зі ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Таким чином, єдиним суб'єктом покладення кримінальної відповідальності є суд (суддя), а процесуальною формою кримінальної відповідальності є обвинувальний вирок суду.

В обвинувальному вирокі суд засуджує особу визнаючи її винною у вчиненні злочину, а також може застосувати одну з трьох форм кримінальної відповідальності.

Даний етап механізму реалізації кримінальної відповідальності завершується засудженням особи і набранням законної сили обвинувальним вироком суду.

Перехід до третього етапу механізму реалізації кримінальної відповідальності – виконання судового вироку, можливий лише у разі: 1) призначення особі певного виду і міри покарання, поєднане з необхідністю реального його відбування та 2) призначення особі певного виду і міри покарання, від відбування якого вона звільняється. У разі визнання судом особи винною у вчиненні злочину, але на підставі ч. 4 ст. 74 КК України звільнення від покарання – механізм реалізації кримінальної відповідальності припиняється, і третя його стадія не виникає.

Після вступу обвинувального вироку з призначенням покарання, або, наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням в законну силу, кримінальна відповідальність реалізується в рамках кримінально-виконавчих відносин.

Потрібно також зазначити, що окрім кримінально-виконавчих відносин, які існують у процесі виконання судового вироку, продовжують своє «життя» і кримінально-правові відносини. Звичайно кримінально-виконавчі відносини на даному етапі є домінуючими, а кримінально-правові існують ніби приглушено, і активізуються за певних умов. Так в процесі виконання покарання існують встановлені КК України підстави для пом'якшення реальної кримінальної відповідальності (наприклад, умовно-дострокове звільнення від подальшого відбування

покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від покарання за хворобою, амністія, помилування, тощо).

Отже в процесі дослідження можна зробити **висновок** проте, що жодна з концепцій кримінальної відповідальності сама по собі не відображає змісту кримінальної відповідальності. Реалізацію кримінальної відповідальності слід розглядати в двох значеннях: широкому та вузькому. В широкому сенсі реалізація – це процес трансформації відповідальності з потенційної в реальну, що охоплює весь механізм, тобто всі етапи з яких вона складається. Існують такі етапи механізму реалізації кримінальної відповідальності: притягнення до кримінальної відповідальності, покладення кримінальної відповідальності, виконання судового вироку. Дані етапи реалізуються у рамках кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих відносин. У вузькому сенсі реалізація кримінальної відповідальності - це лише один етап всього механізму реалізації, а саме етап «виконання судового вироку».

Покарання, є основною правовою формою, в якій кримінальна відповідальність знаходить своє вираження протягом усіх її стадій.

Початок реалізації покарання можна відліковувати по-різному, в залежності від того з якої точки зору розглядати це явище. Якщо розглядати реалізацію покарання в широкому значенні - як весь механізм реалізації кримінальної відповідальності, то покарання починає «діяти» на стадії покладання судом на особу кримінальної відповідальності, що зазначається в обвинувальному висновку. У вузькому розумінні можна говорити про те, що початком реалізації покарання буде набрання законної сили вироку суду і звернення його до виконання, коли вже реально особа буде обмежуватись в правах та свободах під час відбування покарання.

Звільнення від покарання є найбільш «м'якою» формою кримінальної відповідальності, оскільки вона включає, по суті, лише один елемент - державний осуд (засудження) особи, що вчинила злочин.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
2. Керимов Д. А. Философские проблемы права. Москва, 1972. 171 с.
3. Конституція України // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

References:

1. Baulin, Yu.V. Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti: monohrafiia. Kyiv: Atika, 2004. 296 s.
2. Kerymov, D. A. Filosofskie problemi prava. Moskva, 1972. 171 s.
3. Konstytutsiia Ukrainy // *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25-26. St. 131.